LOKMAN

﴿٣١﴾ سُورَةُ لُقْمٰانَ

Lokman Sûresi mekkîdir. Ancak «وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ» üç âyetin medenî olduğuna dair bir rivayet vardır. Şöyle ki: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem hicret buyurduğu zaman Medinede Yehûd ahbarı şöyle demişler: İşittik ki sen: «وَمَآ اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا» diyormuşun. Bizi mi kasd ettin? Yoksa kavmini mi?. Buyurmuş ki «hepsini de» öyle ise demişler sen bilirsin ki bize Tevrat verilmiştir. Ve onda her şey'in beyanı vardır. Bunun üzerine aleyhıssalâtü vesselâm «Allahın ılmi içinde o, az bir şeydir.» Buyurmuş, Allah tealâ o âyetleri indirmiştir.

Âyetleri - Mekkî ve medenî ta'dadında otuz üç, mütebakısinde otuz dörttür.

Kelimeleri - Beş yüz kırk sekizdir.

Harfleri - İki bin yüz ondur.

Fasılası - م٠د٠ن٠ظ٠ر مدنظر harfleridir.

Sebebi nüzulü - Kureyşin Lokmandan suâli olmuştur. (Bahir ve Âlûsî)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ الٓمٓ ﴿٢﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٣﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ ﴿٤﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٥﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿

Sh:»3837

﴿٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِى لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ

اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٧﴾
وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ
فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٠﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ
بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ
وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ۚ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾ هَٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ
الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۚ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿﴾

Meali Şerifi

الم * Bunlar sana o hikmetli kitabın âyetleri * Hidayet ve rahmet için o (güzellik yapan) muhsinlere * Ki namazı kılarlar ve zekâtı verirler, Âhırete de onlar yakîn edinirler * İşte bunlar rablarından bir hidayet üzeredir ve işte bunlardır o felâh bulanlar * Bayağı insanlardan kimi de vardır ki, Allah yolundan bilmiyerek sapıtmak ve onu eğlence yerine tutmak için lâf eğlencesi satın alır, işte bunlara mühîn bir azâb vardır *

Karşısında âyetlerimiz okunduğu vakıt da kibirlenerek

Sh:»3838

ensesini döner, sanki onları işitmemiş, sanki kulaklarında bir ağırlık varmış, sen de onu elîm bir azâb ile müjdele * Fakat iyman edib de iyi işler yapanlar, şübhesiz ki onlara naîm Cennetleri var * İçlerinde muhalled olmak üzere onlar, hakkâ Allahın va'di bu, ve azîz odur hakîm o * Gökleri direksiz yarattı onları görüyorsunuz Arza da sizi çalkalar diye ağır baskılar bıraktı ve onda her bir hayvandan öretti, hem Gökten bir su indirdik de her hoş çeşitten yetiştirdik * İşte bu Allahın yarattığı, haydi gösterin bana ondan berikiler ne yaratmış? Fakat o zalimler apaçık dalâl içindeler *

3. ﴿لِلْمُحْسِنِينَ﴾ Muhsinlere - bu Kur'anda indirildiği vechile amelde ihsan yapanlar. «Elbakare» nin evvelinde « هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » buyurulmuştu, burada ise « هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ » buyuruluyor. Nîsaburî tefsirinde der ki: burada muhsinîn denildiği için bir de rahmet ziyade kılınmıştır. Çünkü ihsan mertebesi tekvanın fevkındedir. Çünkü Peygamber sallallahü aleyhi vesellem « الْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ »

ihsan, Allahı görüyormusun gibi ona ıbadet etmendir» buyurmuş. Allah, sübhanehu ve tealâ da « اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ » ve « لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ » kavli kerîmleriyle buna işaret buyurmuştur. Burada « اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ » kaydının zikr edilmemesi de bunu ta'yid eder اهـ.

6. ﴿لَهْوَ الْحَدِيثِ﴾ Lâf eğlencesi: eğlence söz - insanı oyalayan işinden alıkoyan sözler, asılsız hikâyeler, masallar, romanlar, tarih kılıklı efsaneler, güldürücü lakırdılar, gevezelikler tegannîler gibi eğleyici sesler. Bunun sebebi nüzulünde deniliyor ki: Nadr ibni Haris ticaretle Farise gidiyor, Acemlerin hikâyelerini, efsane kitablarını getiriyor ve bunları Kureyşe okuyarak «Muhammed size Ad ve Semûd hikâyeleri söylüyor, gelin ben size Rüstemin, İsfendiyarın Kisraların hikâyelerini anlatayım» diyor ve bu suretle bir

Sh:»3839

çoklarının Kur'an dinlemesine mani' oluyordu. Bundan başka güzel bir hânende cariye almış, birinin müsliman olacağını işittiği zaman onu alıp cariyesine: haydi buna yedir içir, söyleyiver der, bu suretle

eğlendirip «gördün a bu Muhammedin çağırdığından, namazdan orucdan, onun önünde çarpışmaktan daha iyi değil mi?» dermiş. İbni Hatal da bir cariye almış seb tegannî edermiş, âyetin nihayetinde « أُولَٰئِكَ لَهُمْ » diye cemi' sıgası getirilmesine nazaran bunların hepsi sebebi nüzulde dâhil olmak gerektir. Müfessirînin ekserisi bunu gına ile tefsir etmişlerse de muhakkıkînin muhtarı zâhiri vechile amm olmasıdır. Maamafih burada asıl zemmin hikmeti şununla anlatılmıştır.

﴿لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ Bilmiyerek Allah yolundan sapıtmak - ya'ni saptırdığını hissettirmeden yaptığı işin akıbetini sezdirmeden dini, ahlâkı bozmak ﴿وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا﴾ ve onu, ya'ni Allah yoluna, hak dinini eğlence yerine tutmak için « يَتَّخِذَ » Hafs, Hamze, Kisaî, Ya'kub kıraetlerinde nasb ile, mütebakisinde refile okunur. Bu surette « ﴿بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ ، ﴿يَشْتَرِي﴾ » ye teallûk edebilirse de nasıb kıraetinde dalâlin kaydı olmak gerektir.

10. ﴿بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾ - «Ra'd» sûresinde « اَللَّهُ الَّذِى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا » âyetinin tefsirine bak. Bu âyet, Allah tealânın ızzet-ü hikmetini takrir ile tevhidi temhid ediyor. Ve onun için « اَنْزَلْنَا » ile « اٰتَيْنَا » da gıyabdan tekellüme iltifat buyuruluyor.

11. ﴿هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ﴾ İşte bu zikr olunanlar, Allahın yarattığı ﴿فَاَرُونِى مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهٖ﴾ haydi gösterin bana ondan berikiler ne yaratmış? Hiç ﴿بَلِ﴾ fakat ﴿الظَّالِمُونَ﴾ o zalimler - ya'ni halk ve ülûhiyyet mefhumlarına haksızlık ederek

Sh:»3840

pek büyük zalim olan, şirki irtikâb eyliyen müşrikler ﴿فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ açık bir dalâl içindedirler. - Açık olan bir hakıkatten sapıyorlar. Ki bunlarda iki cihetle haksızlık ve şaşkınlık vardır. Bir taraftan mahlûka hâlik kudreti isnad ederek filân şunu yarattı, filân şunu yarattı diye yalan söylerler, bir taraftan da hiç bir şey yaratmadığı ma'lûm olan nesnelere taparlar. Şimdi burada şöyle bir suâl hatıra gelebilir: ılm-ü hikmet, fenn-ü san'at ile insanlar tarafından bir takım şeyler yapılmıyor mu? bunlar birer yaratma değilmidir? denilebilir. Buna karşı hikmetin Allah vergisi olduğu ve binaenaleyh hikmet ile yapılan şeylerin de hâlikı Allah olduğu bilinerek ona şükr edilmesi lâzım geleceği ve hakîmin nazarında da şirkin çok büyük bir zulm olduğu anlatılarak buyuruluyor ki:

﴿١٢﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ؕ وَمَنْ يَشْكُرْ
فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ حَمِيْدٌ ﴿١٣﴾ وَاِذْ
قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ ؕ اِنَّ الشِّرْكَ
لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ﴿١٤﴾ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ ۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ وَهْنًا
عَلٰى وَهْنٍ وَّفِصَالُهٗ فِىْ عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِىْ وَلِوَالِدَيْكَ ؕ اِلَىَّ
الْمَصِيْرُ ﴿١٥﴾ وَاِنْ جَاهَدٰكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِىْ مَا لَيْسَ لَكَ
بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوْفًا ۖ وَّاتَّبِعْ سَبِيْلَ
مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ۚ ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿

Sh:»3841

﴿١٦﴾ يٰبُنَىَّ اِنَّهَآ اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِىْ
صَخْرَةٍ اَوْ فِى السَّمٰوٰتِ اَوْ فِى الْاَرْضِ يَاْتِ بِهَا اللّٰهُ ؕ اِنَّ اللّٰهَ
لَطِيْفٌ خَبِيْرٌ ﴿١٧﴾ يٰبُنَىَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوْفِ وَانْهَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ ؕ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ ۚ

﴿١٨﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا ۖ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۚ ﴿١٩﴾ وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۖ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿﴾

Meali Şerifi

Şanım hakkı için Lokmana hikmet verdik ki şükret Allaha, diye, ve her kim şükrederse kendi lehine eder, her kim de nankörlük ederse her halde Allah ganiydir, hamîddir * Hani Lokman da oğluna demişti: ona va'zediyordu: yavrum, Allaha şirk koşma, çünkü şirk çok büyük bir zulümdür * Gerçi insana ebeveynini de tavsıye ettik - anası onu za'f, za'f üstüne taşıdı, süt kesimi de iki sene içinde şükret diye bana ve anana babana, ki banadır geliş * Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında bir ılim olmıyan hiçi bana şerik koşturmağa uğraşırlarsa o vakıt onlara itaat etme ve kendilerine Dünyada

Sh:»3842

ma'ruf surette musahabet eyle de bana yüz tutanın yolunu tut, sonra dönüb bana geleceksiniz de ben size yaptıklarınızı haber vereceğim * Yavrum! haberin olsun ki yaptığın bir hardal danesi tartısı olsa da bir kaya içinde veya Göklerde veya Yerin dibinde gizlense Allah onu getirir mizanına kor, çünkü Allah lâtiftir, habîrdir * Yavrum! namazı kıl, ma'rufu emir ve münkerden nehiy ve başına gelene sabr et, çünkü bunlar azmolunacak işlerdendir * Hem nâsa avurdunu şişirme ve Yer yüzünde çalımla yürüme, çünkü Allah, öğüngen kurulganın hiç birini sevmez * Gidişinde mu'tedil ol, sesini pesden al, çünkü seslerin en beti her halde eşekler sesidir *

12. ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ﴾ şanım hakkı için Lokmana hikmet verdik - Lokman hakîmin kim olduğu hakkındaki rivayetlerin hulâsası Ebüssüudun nakline göre şudur: Lokman ibni Bâurâ ki azer evlâdından olup Eyyûb aleyhisselâmın hemşire veya teyze zadesi imiş, uzun müddet yaşamış, Davud aleyhisselâma yetişmiş ve ondan ılm ahzetmiş ve onun ba'sinden evvel ifta de edermiş اهـ. Sahibi san'at imiş, Beni İsraîl kadılık ettiği de söylenmiş. Ba'zıları bunun bir Nebiyy olduğuna da kail olmuşlar ise de Cumhurun kavlince Nebiyy değil bir hakîm idi. İbni Rüşdün Tehafütünde dediği gibi her Nebiyy hakîm ise de her hakîm Nebiyy değildir. «

يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا

كَثِيرًا » âyetinde hikmetin ta'rifi hakkında tafsılât geçmişti. Burada da diyorlar ki ulemanın örfünde hikmet nefsi insanînin nazarî ılimleri ıktibas ve ameliyyatta ef'ali fadılayı takati nisbetinde tam bir meleke iktisab ederek tekemmül etmesidir. Ya'ni hikmet, gâh nazarî ve gâh ılmî olarak ta'rif edilirse de tam ma'nâsıyle hikmet, ılel-ü esbabı bilerek gayeye isabet edecek vechile ameli ılme, ılmi amele tevfık etmektir. Bunun için kendine hikmet verilene bir çok hayır verilmiş olduğu beyan buyurulmuştur. Allah tealânın

Sh:»3843

âlemde hikmetiyle vaz-u tahsıs buyurduğu esbab ve ahkâmı, ya'ni kanunları keşfederek ondan bir takım ılmî netaic istihrac etmek kabiliyeti şübhe yok ki Allahın büyük bir atıyyesidir. Ve hakîm olan kimseye yakışan da ılmen ve amelen bunun şükrünü eda etmektir. Netekim şöyle buyuruluyor: Lokmana hikmeti verdik ﴿اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ﴾ ki şükret Allaha diye - bu şükrün ılmî haysiyyeti evvelâ o hikmet, Allah tealânın bir vergisi olduğunu bilerek Allahı şirkten tenzih etmektir.

Amelî haysiyyeti de ef'alinde ta'kıyb ettiği gaye ve makasıdında kendi hevasını değil, Allahın rızasını

gözetmektir. ﴿وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ﴾ ve her kim şükrederse sırf kendi lehine şükretmiş olur. - Çünkü sonunda faidesi kendine âid olur. Lâkin kendine hikmet verilenler içinde nankörlük ederek küfre sapanlar dahi bulunduğuna işaret ile buyuruluyor ki ﴿وَمَنْ كَفَرَ﴾ ve her kim de küfran ederse - o hikmeti Allahdan bilmeyip ben yapıyorum, ben yaratıyorum diyerek şükretmez de sui isti'mal ederse kendi aleyhine eder. ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ﴾ çünkü Allah ganiydir, ihtiyacı yoktur, hem hamîddir, zatında hamde lâyıktır. Hâmiddir, hiç kimse öğmese bile kendini öğmesini bilir. Yâhud mahmuddur, bütün mahlûkat ona lisani hal ile hamdeder. -filân feylesof hikmet namına küfrederse ona hiç bir zarar iriştiremez, kendi mezmum olur. Bu taksimden sonra Lokmanın şükrünü nasıl eda ettiğine dair hikmet ve ahlâktan bir iki nümune zikrolunarak buyuruluyor ki 13.

﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ﴾ ve hani - ya'ni unutma daima an o vakıt ki Lokman da oğluna dedi ﴿وَهُوَ يَعِظُهُۥ﴾ ona va'zediyordu - nasıhat veriyordu. Ragıbin beyanına göre va'z:

Sh:»3844

tahvife mukarin bir zecirdir. İmam Halil ise kalbi inceltecek vechile hayrı hatırlatmak demiştir ki daha

güzeldir. ﴿يَا بُنَيَّ﴾ oğulcuğum: yavrum - dedi ﴿لَاتُشْرِكْ بِاللّٰهِ﴾ Allaha şirk koşma ﴿اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ çünkü şirk çok büyük bir zulümdur. - Yâhud billâhi şirk çok büyük bir zulümdür. Evvelâ bir zulüm bir haksızlıktır. Çünkü zulüm bir şey'i mevzunun gayriye koymaktır. Allahın hakkını Allahtan başkasına vermektir. Ayni zamanda «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ اٰدَمَ» mantukunca Allahın mükerrem kıldığı, şeref verdiği nefsi insnîyi mahlûka ıbadet ettirerek tezlil eylemektir. Saniyen büyük bir zulümdür. Çünkü ma'budluğu hiç mevzıı olmıyan ve olmasına hiç bir vechile imkân bulunmıyan bir mevkıa koymaktır. Zira Zeydin malını alıp da Amre vermek zulümdür. Zira Zeydin malını Amrin eline koymaktır. Lâkin hibe veya beyi' gibi temlik sebeblerinden birisiyle o mal sabıkan veya lâhıkan Amrin milki olabilmek mümkindir. Halbuki şirk koşmak ma'budluğu Allahın mâsivasına vermektir. Allahın mâsivasının ise ma'bud olmasına hiç bir vechile cevaz ve imkân yoktur. 14. ﴿وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ﴾ - bu iki âyet Lokmanın nasıhatini hikâye esnasında ve şirkten nehyi te'kid siyakında istıtrad suretiyle mu'tarıza halinde başlı başına bir kelâmı ilâhîdir. Rivayet olunduğuna göre Sa'd ibni Ebi Vakkas radıyallahü anh ile anası hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki: müşarünileyh validesine itaatkâr idi. İslâma girdiği zaman validesi ya Sa'd, sen ne yaptın, eğer serr bu yeni dini bırakmazsan kasem olsun ki ben yemem içmem nihayet ölürüm, sen de benim yüzümden hey anasının katili diye bed nam olursun demiş. O da yapma ana, ben bu dini hiç bir şey için terk etmem demiş, validesi iki gün iki gece

yememiş, takatten düşmüş, bunu gören sa'd, anneciğim bilesin ki Vallahi yüz canın olsa da birer birer çıksa ben bu dini hiç

bir şey için terk edemem, artık dilersen ye, dilersen yeme demiş. Bunun üzerine vâlidesi yemeğini yemiş. İşte bu iki âyet ve yâhud ikinci âyet bu sebeble nâzil olmuştur. ﴿وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ﴾ vehin, vehin üstüne - bu terkibi vasfî «ümm» den haldir. Vehn, harekette za'fdır. Ya'ni anası günden güne ağırlaşmak suretiyle za'f za'f üstüne ﴿وَفِصَالُهُ فِى عَامَيْنِ﴾ süt kesimi de iki yılda - bunun zâhirinden emzik müddetinin a'zamîsi iki sene olduğu anlaşılıyor ki İmameyn ve imamı şafiî kavlidir. Lâkin İmamı a'zam ihtiyat olmak üzere sûrei «Ahkaf» da gelecek olan « وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا » âyeti ile otuz aya kail olmuştur. Maamafih fetvâ İmameyn kavlinedir ﴿اَنِ اشْكُرْ﴾ şükr et diye - bununla « وصينا » tefsir olunuyor. Ya'ni şöyle: diye tavsıye ettik ki şükr et ﴿لِى وَلِوَالِدَيْكَ﴾ bana ve anana babana - birisi aleyhıssalâtü vesselâma ben kime iyilik edeyim diye sormuştu. Buyurdu ki: anana, sonra yine anana, sonra yine anana, ya ondan sonra? dedi, babana buyurdu. Anaya babaya şükür, haklarını gözeterek itaat ve ihsanda

bulunmak ve duâ etmektir. Sûrei «İsra» da bilhassa beyan buyurulmuştur. ﴿اِلَىَّ الْمَصِيرُ﴾ Dönüş ise banadır. - Ya'ni şükr edip etmediğinizi o vakıt ben sorarım. Bu cümle, Allaha şükrün ehemm ve akdem olduğunu anlatmak suretiyle ikinci âyetin hukmüne bir tavtıedir.

15. ﴿وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى﴾ Bununla beraber, ya'ni anaya babaya dahi şükrü insana tavsıye etmiş olmamızla beraber onlar seni bana şirk koşasın diye zorlarlarsa ﴿مَالَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ﴾ sence hakkında hiç bir ılm olmıyan, ya'ni hiç bir ılimde yeri olmayıp muhal olan şirki isnad ettirmek

üzere onu sıkıştırırlarsa ﴿فَلَا تُطِعْهُمَا﴾ o hususta ikisine de itaat etme ﴿وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾ de onlara ma'ruf surette muhasib ol - ya'ni ma'sıyyete iştirâk etmeksizin şer'ın razı olacağı ve kerem-ü mürüvvetin ıktıza edeceği vechile suhbetlerinde bulun. Meselâ yemek içmek, giymek gibi ihtiyaclarını tesviye etmek, cefa etmemek, ağır söylememek hastalıklarına bakmak, vefatlarında defnetmek gibi dünyevî muavenetleri yap. Din işine gelince ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ﴾ bana inabe etmiş olan halîs muhlîs müvehhidin

yolunu tut ﴿ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ sonra

hepinizin dönümü banadır, o vakıt ben size neler yaptığınızı haber vereceğim 16.

﴿يَا بُنَىَّ اِنَّهَآ﴾ yavrum, muhakkak ki o yaptığın - iyilik veya kötülük

﴿اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ الخ۰۰۰﴾ ya'ni ne kadar küçük ve gizli

ve ne kadar yüksek ve yâ alçak olursa olsun ﴿يَاْتِ بِهَا اللّٰهُ﴾ Allah onu getirir - Âhırette

karşına kor ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ﴾ çünkü Allah lâtiftir. - lûtfü, letaifi çok, kudreti en ince en gizli

şeylere yetişir ﴿خَبِيرٌ﴾ ılmi ile hepsini bilir.

17. ﴿يَا بُنَىَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ﴾ Yavrum, namazı devamlı kıl - kendini irdirmek için

﴿وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ emri bilma'ruf ve nehyi anilmünker yap -

diğerlerini kemale irdirmek, cemıyyeti istikametle götürmek için

﴿وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ﴾ başına gelene de sabret - ya'ni emir bil'maruf ve nehiy

anil'münker yapmak kolay değildir. O yüzden başına bir

takım musıbetler gelmek melhuzdur ve onlara sabretmek lâzımdır. Umeyr ibni Habîb radıyallahü anh Hazretleri oğullarına vasıyyetinde demiştir ki: her hangi biriniz emir bil'maruf ve nehiy anilmünker yapmak yakîn idinsin, çünkü her kimin Allahdan sevaba iykanı olursa dokunan eziyyeti duymaz اهـ.

﴿اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ﴾ Çünkü bu işlerin her birisi azmolunacak büyük işlerdendir.

18. ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾ Ve nâsa avurdunu şişirme - avurt etme, ya'ni böbürlenip kibirlenme.

صعر = SA'R, bir derddir ki deveye ârız olur da boynunu büker. Şu halde tas'ıyr, boynu derdli deve gibi başını yana bükmek demek olur ki kibirli kimselerin âdetidir. Lisanımızda buna avurt etmek veya kasalmak ta'bir olunur. Buna, nâsa yanağını eğme, boyun eğme, ya'ni kendini tezlil eyleme ma'nâsını veren dahi olmuştur. Bu da muhtemil olmakla beraber üstüne altına muvafık olan evvelkisidir. Ya ni emir bil'maruf ve nehiy anil'münker yapmakla beraber kibirlenme ﴿وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا﴾ ve Yer yüzünde çalımla yürüme ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾ çünkü Allah kurulanın, öğünenin hiç birini sevmez.

19. ﴿وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ﴾ gidişinde mu'tedil ol

﴿وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ﴾ sesinden de biraz indir - söylerken bağırma

﴿اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ﴾ çünkü seslerin en beti - en hoşa gitmeyen tatsızı

﴿لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾ her halde eşekler sesidir.

Sh:»3848

Lokmana hikmetin şükr için verildiği anlatıldıktan ve oğluna va'zıyle hikmet ve şükründen ba'zı nümuneler gösterildikten sonra alel'umum insanlığa olan niami ilâhiyyeyi ıhtar ve nankör kâfirlerin zulm-ü dalâlini iş'ar ile tevhid ve şükre da'vet için buyuruluyor ki:

﴿٢٠﴾ اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢١﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا

عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ
﴿٢٢﴾ وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهٗٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰىؕ وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٣﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا
يَحْزُنْكَ كُفْرُهٗؕ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُواؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ
غَلِيظٍ ﴿٢٥﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُؕ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِؕ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴿﴾

Sh:»3849

﴿٢٦﴾ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِىُّ
الْحَمِيدُ ﴿٢٧﴾ وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ
وَالْبَحْرُ يَمُدُّهٗ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِؕ اِنَّ
اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ
وَاحِدَةٍؕ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٩﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ

الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِىُّ الْكَبِيرُ ﴿

Meali Şerifi

Görmediniz mi? Allahı zülcelâl sizin için Göklerdekini ve Yerdekini müsahhar kılmış, üzerinize zâhiren ve bâtınen ni'metlerini ifaza buyurmakta, bununla beraber nâs içinde kimisi de var ki ne bir ılme, ne bir mürşide ne de tenvir eder bir kitaba istinad etmeksizin Allah hakkında mücadele ediyor 20 Ve Allahın indirdiğine tabi' olun denildiği vakıt kendilerine

"hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksa onun ardınca gideriz" diyorlar, ya Şeytan onları Saîr azâbına da'vet ediyor idise de mi? 21 Halbuki her kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allaha tutarsa o

hakıkaten en sağlam kulpa yapışmıştır, öyle ya bütün işlerin akıbeti Allaha dayanır 22 Kim de küfrederse artık onun küfrü seni mahzun etmesin, onlar dönüb bize gelecekler o vakıt biz onlara bütün yaptıklarını haber vereceğiz, her halde Allah, bütün sînelerin künhünü bilir 23 Biz onlara biraz zevk ettiririz de sonra kendilerini galîz bir azâba muztarr kılarız 24 Celâlim hakkı için sorsan onlara: o Gökleri ve Yeri kim yarattı? Her halde elbet Allah diyecekler, « الْحَمْدُ لِلّٰهِ » de, fakat pek çokları bilmezler 25 Göklerde ve Yerde ne varsa Allahındır, hakıkat Allah, öyle ganî öyle Hamîddir 26 Eğer yerdeki ağaçlar hep kalem olsa deniz de mürekkeb, arkasından yedi deniz, Allahın kelimatı tükenmez, hakıkat Allah, azîz hakîmdir 27 Sizin yaratılmanız da, ba'solunmanız da ancak tek bir nefis gibidir. Hakıkat Allah, semîdir basîdir 28 Görmedin mi? Allah geceyi gündüze sokuyor, gündüzü geceye sokuyor ve Şems-ü Kameri teshır etmiş hepsi müsemmâ bir ecele doğru cereyan ediyor ve filvakı' Allah, bütün yaptıklarınıza habîrdir 29 Bu şundan: çünkü Allah hakıkat hak o, ondan başka çağırdıklarınız hep bâtıl ve hakıkat Allah, yegâne yüksek büyük o

30

27. ﴿وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ﴾ - Sûrei «Kehif» te « قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ » bak.

﴿٣١﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴿﴾

Sh:»3851

﴿٣٢﴾ وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَآ اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٣﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَايَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِده شَيْـًٔا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ بِاَىِّ اَرْضٍ تَمُوتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴿﴾

Meali Şerifi

Baksan a size âyetlerinden göstermek için ni'metiyle gemilerin denizde akışına! Şübhe yok ki bunda pek sabırlı ve çok şükürlü olanlar için bir çok âyetler vardır 31 Ve kara bulutlar gibi dalga sardığı vakıt onları dini Allaha hâlis kılarak yalvarırlar, sonra karaya çıkarıldığı vakıt içlerinden doğru giden de bulunur ve bizim âyetlerimize ancak gaddar, nankör olanlar çıfıtlık eder 32 Ey insanlar rabbınızdan korkun ve bir günü sayın ki ata evlâdından bir şey ödeyemez, evlâd o da atasından bir şey ödeyecek değildir, Muhakkak Allahın va'di hak, o halde sakının Dünya hayat sizi aldatmasın ve sakının o mağrur sizi Allaha güvendirmesin 33 Her halde

Sh:»3852

Allah, saate ılim onun yanındadır, ve yağmuru o yağdırır, rahimlerde ne var o bilir, ve hiç bir nefis yarın ne kazanacağımı bilmez, bir nefis hangi Yerde öleceğini de bilmez, şübhesiz ki Allah alîmdir, habîrdir 34

32. ﴿خَتَّارٍ﴾ ğaddar, ya'ni sözünde durmayıp çok nakzı ahdeden.

34. ﴿اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الخ۰۰۰﴾ Abdullah ibni Ömer radıyallahü anhümadan merviydir: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem «mefatihülgayb beştir, onları ancak Allah bilir» buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Rivayet olunduğuna göre Hâris ibni Ömer namında bir adam, Resulullan sallâllahü aleyhivesellem Hazretlerine gelmiş «ya Muhammed, kıyamı saat ne zaman? Beldelerimiz kuraklıktan: sıkıldı bolluk ne zaman? Karımı gebe bıraktım ne doğuracak, bu gün ne kazandığımı biliyorum, yarın ne kazanacağım? Nerede doğduğumu biliyorum, fakat nerede öleceğim? «demiş bu âyet bu sebeble nâzil olmuştur. Demek ki âyet vakı' olmuş bir suâlin cevabıdır. Lâkin mâkablindeki âyetlere nazaran da bir suâli mukadderin cevabıdır. Zira sûrei «Rum» un âhirine «وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ» buyurulduğu gibi burada da «وَاخْشَوْا يَوْمًا لَايَجْزِى» buyurulması üzerine şübhesiz ki o gün, o saat ne zaman diye bir suâl hatıra gelebileceğinden bununla ona cevab verilmiş oluyor.

Burada Fahruddîni Razî der ki: ba'zı müfessirîn, Allah tealâ bu âyet ile beş şey'e ılmi başkasından nefyetti diyorlar. Gerçi öyle lâkin maksud o değildir. Çünkü Allah tealâ meselâ tufan zamanında bir kum yığınındaki cevheri ferdi (bir atumu) ve rüzgârın onu Maşrıktan Mağribe kaç kerre naklettiğini ve nerede bulunduğunu bilir,

Sh:»3853

bunu başkası bilemez. Şu halde bu beş şey'i zikirde tahsıs etmenin vechi yoktur. Bu hususta hakk olan şudur ki «وَاخْشَوْا يَوْمًا» buyurulması, «اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ» diye o günün behemehal vukuu te'kid edilmesi üzerine o gün ne vakıt diye vârid olacak suâle karşı şu suretle cevab veriliyor: «Onu Allahdan başkası bilmez ve lâkin muhakkak olacaktır» deniliyor. Ve kaç def'alar geçtiği üzere ba's hakkında iki delil de zikrolunuyor.

BİRİSİ, Arzın mevtinden sonra ihyası: netekim yukarıda «

وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه لَمُبْلِسِينَ. فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى

» buyurulmuştu. Ve «

يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ

» buyurulmuştu. Burada da şöyle denilmiş oluyor: «ey suâlcı! sen onun vaktını bilemezsin, fakat o olacak, Allah, ona kadirdir. Nasıl ki o Arzı ölmüşken ihya ediyor yağmuru indiriyor.

İKİNCİSİ, ibtidai halktır. «

﴿وَهُوَ الَّذِى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾. ﴿قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِىءُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ﴾ » buyurulduğu gibi burada da « وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ » buyuruyor. Ya'ni sen onu bilmezsen de o olacaktır, Allah ona kadirdir. Erhamdakini bilip yarattığı gibi ruhamdan yaratmasını da bilir. İlh...اهـ. Camius'sagîrde « خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ » diye vârid olan Büreyde hadîsinde Menavi kebîr şerhinde der ki: «ya'ni bu beş şeyi Allahdan başkası hem küllî hem cüz'î olarak ihata ve şümul vechi üzere bilmez.

Şu halde Allah tealânın ba'zı havassını hatta bu beşten ba'zı mugayyebata muttali' kılmasına münafi olmaz. Çünkü o mahdud cüz'iyyâttır. Mu'tezilenin bunu inkâr etmesi de mükâberedirاهـ. Bir de Buharîde Enes ibni Malik radıyallahü anhten rivayet olunduğu üzere Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki «Allah tealâ rahime bir Melek müvekkel kılmıştır. Yarab, nufte, ya rab aleka, ya rab mudga der, Allah tealâ da halkını kaza etmek irade buyurduğu vakıt erkek mi

dişi mi? Şakıy mi saîd mi? Rızkı ne, eceli ne? söyler, anası karnında bunlar yazılır. O vakıt onu o Melek ve Allah tealânın mahlûkatından dilediği kimseler de bilir اهـ. Demek ki ba'zılarının bu suretle bile bilmesi zikrolunan ıhtisasa münafi değildir. Çünkü Allaha mahsus olan ılim, gaybde iken her birinin ahvaline alettafsıl ılmi tam ve kâmildir. Melekin ve ba'zı havassın muttali' olabileceği ılm ise az çok delili tehakkuk etmiş bir vechile nakıs bir ılimdir. Kezâlik bulut, rüzgâr, barometre gibi ba'zı emarelerden yağmura, cenînin ba'zı evza' ve harekâtından erkek veya dişi olduğuna intikal etmek tarzında vakı' olan zannî istidlâller de buna münafi değildir. Çünkü zann, ılim değildir. Ilim şübhesiz olandır.

Âyetteki ıhtisasın vechine gelince: Alûsînin beyanına göre bunun menatı, ismi celilin takdimiyle haberlerin cümle halinde takviyei huküm tarzında vakı' olmasında gözetilmiştir. Fakat birinci cümlenin haberinde « عِنْدَهُ » zarfının takdimiyle kasır zâhir ise de diğerlerinde fahvayi kelâm ile az çok işaret halindedir ki ma'nâ şu oluyor: o saat ne zaman denilirse 34.

﴿اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ her halde Allah, saate ılim ancak onun yanındadır.

﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ ve yağmuru o indirir - o halde ne zaman, nereye, ne mikdar ve ne suretle

yağdıracağını da tamamile o bilir. O halde ba'sin ne zaman olacağını da ancak o bilir.

﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ﴾ bütün rahimlerdekini de o bilir - Erkek mi dişi mi? beyaz mı kırmızı mı? Tam mı nakıs mı? Her birinin hususıyyetleri nedir? bütün rahimlerdekinin tafsılâtını o bilir.

Binaenaleyh kabirlerdekinin de tafsılâtını o bilir. O yaradan ba's eder

﴿وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ ve hiç bir nefis yarın ne kazanacağını kesdiremez - ya'ni ileride başına ne geleceğini? Eline ne geçeceğini, hayırmı şermi

Sh:»3855

kesbedeceğini dirayetiyle bilemez ﴿وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ﴾ yine hiç bir nefis - gerek iyi gerek kötü olursa olsun ﴿بِاَىِّ اَرْضٍ تَمُوتُ﴾ hangi Arzda öleceğini kesdiremez - küçük kıyameti bilemez, büyük kıyameti nerede bilecek? Fakat Allaha gelince ﴿اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ şübhe yok ki Allah alîmdir, habîrdir - olmuşu olacağı, şâhidi gaibi, zâhiri bâtını hepsini bilir, hepsinden haberdardır. Son iki fıkrada ılim yerine dirayet ta'bir edilmiş olduğu ve Allah tealânın ılmine dirayet ıtlakı câiz olmadığı için burada Allahın ılmi ayrıca tasrih olunarak ıhtısası böyle nefy-ü isbat ile ifade edilmiştir «

اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا حُسْنَ الْاِخْتِتَامِ»

Sûrei Lokman ile vârid olan irşad ve da'vetin ıhtar ve tezkiri bir secde sûresi ile ta'kıb olunması ne güzeldir.